

INFLYATSIYA: SABABLARI, OQIBATLARI VA UNI TARTIBGA SOLISH USULLARI

(O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 33 yilligiga bag'ishlangan)

Ortiqboyeva Motabar

Toshkent amaliy fanlar universiteti, Iqtisodiyot fakulteti, Iqtisodiyot yo'nalishi talabasi

Elektron pochta: Motabar575@gmail.com

KIRISH

Har qanday mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga ta'sir qiluvchi eng muhim jarayonlardan biri bu — **inflyatsiya** hisoblanadi. Inflyatsiya narxlar darajasining oshishi va pulning xarid qobiliyatining pasayishi bilan bog'liq iqtisodiy hodisa bo'lib, jamiyatning barcha qatlamlariga ta'sir ko'rsatadi. Oxirgi yillarda dunyo bo'yicha iqtisodiy inqirozlar, pandemiya, logistika zanjirlarining buzilishi va geosiyosiy keskinliklar tufayli inflyatsiya darajasi ko'plab davlatlarda sezilarli darajada oshdi. Shu bois, inflyatsiyaning mohiyati, sabablari, oqibatlari va uni boshqarish mexanizmlarini o'rganish bugungi kunda dolzarb mavzu sanaladi.

Inflyatsiyaning mohiyati va turlari

Inflyatsiya — bu narxlarning asta-sekin yoki tez o'sib borishi natijasida pulning real qiymati pasayishi jarayonidir. Ya'ni, vaqt o'tgan sari avvalgi pul miqdoriga kamroq mahsulot yoki xizmat sotib olish mumkin bo'ladi. Inflyatsiya iqtisodiy jarayonlarning ajralmas qismi bo'lsa-da, uning darajasi me'yoridan oshib ketganda iqtisodiy barqarorlikka zarar yetkazadi.

Inflyatsiyaning kelib chiqishi, shakllanish mexanizmi va ta'siriga qarab bir nechta turlarga bo'linadi:

1. Talab inflyatsiyasi

Bu turdagi inflyatsiya iste'molchilar talabi taklifdan yuqori bo'lgan vaziyatda yuzaga keladi. Aholi daromadining oshishi, kreditlashning kengayishi yoki davlat xarajatlarining ko'payishi natijasida bozorda xarid kuchi ortadi. Biroq ishlab chiqarish darhol bu talabga moslasha olmagan uchun narxlar ko'tarila boshlaydi.

2. Xarajat (cost-push) inflyatsiyasi

Bu holat ishlab chiqarish xarajatlarining oshishi natijasida yuzaga keladi. Xom ashyo, energiya resurslari yoki transport xarajatlari ortganida mahsulotning yakuniy narxi ham oshadi. Masalan, neft va gaz narxining ko'tarilishi aksariyat mahsulotlar qiymatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

3. Monetar inflyatsiya

Agar iqtisodiyotga asossiz ravishda ortiqcha pul massasini chiqarilsa, bozorda pul ko'payadi, lekin tovarlar miqdori o'zgarmaydi. Natijada pulning qiymati tushib, narxlar oshadi. Bu jarayon ko'pincha davlatning iqtisodiy siyosati bilan bog'liq bo'ladi.

4. Import inflyatsiyasi

Valyuta kursining pasayishi ham inflyatsiyani kuchaytiradi. Import mahsulotlari ko'p bo'lgan davlatlarda valyutaning qadrsizlanishi tashqi bozordan keltiriladigan mahsulotlar narxining oshishiga, bu esa ichki bozor narxlari o'sishiga olib keladi.

Inflyatsiyaning darajasiga ko'ra tasnifi:

Inflyatsiya turi	Ko'rsatkich	Ta'siri
Mo'tadil	1–10%	Iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir qilishi mumkin
Tezlashgan	10–50%	Bozor beqarorligi kuchayadi
Giperinflyatsiya	50% va undan yuqori	Valyuta qadrsizlanadi, iqtisodiy tizim izdan chiqadi

Giperinflyatsiya tarixda bir necha bor kuzatilgan. Masalan, 1923-yil Germaniyada va keyinchalik Zimbabve hamda Venesuelada narxlar bir oy ichida bir necha barobar oshgan va pul amalda qadrsiz bo'lib qolgan.

Inflyatsiyaning asosiy sabablari

Inflyatsiyaning kelib chiqishiga bir nechta omillar sabab bo'ladi. Ularni iqtisodiy adabiyotlarda ichki va tashqi omillarga ajratishadi. Ichki omillar mamlakat iqtisodiyotidagi jarayonlar natijasida yuzaga kelsa, tashqi omillar global iqtisodiy sharoit va chetdan kirib keladigan ta'sirlar bilan bog'liq bo'ladi.

1. Talabning ortishi

Inflyatsiyaning eng keng tarqalgan sababi — bu **talab inflyatsiyasi**. Agar aholining daromadi oshsa yoki bozorga katta miqdorda pul kirsas, iste'mol kuchayadi. Biroq taklif qisqa muddatda bu talabga moslasha olmasa, narxlar ko'tariladi. Masalan, davlat ish haqi va pensiyalarni oshirganda, iste'molchilar ko'proq xarid qiladi, natijada narxlar oshadi.

2. Ishlab chiqarish xarajatlarining oshishi

Bu holat **xarajat inflyatsiyasi** deb ataladi. Agar xomashyo yoki energiya resurslari narxi oshsa, mahsulot ishlab chiqarish tannarxi ham ortadi. Bu esa bozordagi yakuniy narxning ko'tarilishiga olib keladi. Masalan, neft yoki gaz narxining o'sishi elektr energiyasi, transport va oziq-ovqat narxlariga ta'sir qiladi.

3. Pul massasining ortishi

Agar markaziy bank iqtisodiy asosga ega bo'lmagan holda ko'p miqdorda pul emissiya qilsa, bozorda pul ko'payadi, ammo tovarlar soni o'zgarmaydi. Natijada pulning qiymati pasayadi va narxlar oshadi. Bu jarayon **monetar inflyatsiya** deb yuritiladi.

4. Valyuta kursining o'zgarishi

Import hajmi katta bo'lgan mamlakatlarda valuta kursining qadrsizlanishi inflyatsiyani tezlashtiradi. Chunki chetdan olib kiriladigan mahsulotlar qimmatroq bo'ladi, bu esa umumiy narxlar darajasining oshishiga olib keladi.

5. Tashqi iqtisodiy omillar

Bugungi global iqtisodiyotda pandemiya, urushlar, xalqaro savdo cheklavlari yoki logistika muammolari inflyatsiyani kuchaytirishi mumkin. Masalan, COVID-19 pandemiyasi davrida ko'plab mamlakatlarda ta'minot zanjiri buzildi va natijada narxlar keskin oshdi.

Inflyatsiyaning oqibatlari

Inflyatsiya iqtisodiyotga nafaqat zarar, balki ayrim hollarda foyda ham keltirishi mumkin. Uning ta'siri inflyatsiya darajasiga bog'liq.

1. Aholining real daromadining pasayishi

Eng sezilarli oqibat — bu odamlarning xarid qobiliyatining kamayishi. Agar ish haqi narxlar bilan bir xil sur'atda oshmasa, odamlar avvalgidan kamroq mahsulot sotib oladi. Bu ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga olib keladi.

2. Iqtisodiy noaniqlikning ortishi

Narxlar tez-tez o'zgarib tursa, tadbirkorlar investitsiya qilishdan cho'chidi. Chunki xarajatlar, kredit stavkalari va bozor narxlarini aniq prognozlash qiyinlashadi.

3. Jamg'armalarning qadrsizlanishi

Bankda saqlanayotgan pul inflyatsiya tufayli o'z qiymatini yo'qotadi. Masalan, agar jamg'arma foizi 10% bo'lsa, inflyatsiya esa 15% bo'lsa, inson aslida 5% zarar ko'radi.

4. Kredit oluvchilarga foyda

Inflyatsiyaning ayrim ijobiy tomoni ham bor: qarz olganlar uchun uni qaytarish nisbatan osonlashadi. Chunki vaqt o'tishi bilan pulning qiymati pasayadi.

5. Tovar bozorida nomutanosiblik

Inflyatsiya ayrim tovarlarni defitsitga aylantiradi, chunki odamlar narxlar yanada oshishidan qo'rqib ko'proq mahsulot xarid qiladi. Bu esa iqtisodiy muvozanatni buzadi.

Inflyatsiyani tartibga solish usullari

Inflyatsiyani kamaytirish va boshqarish har bir mamlakatning iqtisodiy siyosatidagi eng muhim vazifalardan biridir. Chunki inflyatsiya nazoratdan chiqsa, iqtisodiy barqarorlik va aholi farovonligiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Inflyatsiyani tartibga solish usullari odatda **monetar**, **fiskal** va **ma'muriy choralarga** bo'linadi.

1. Monetar siyosat

Monetar siyosatni Markaziy bank amalga oshiradi. Bu usul orqali pul massasi, kreditlar hajmi, foiz stavkalari va bank tizimi tartibga solinadi.

Monetar tartibga solish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Foiz stavkalarini oshirish.** Agar kreditlar qimmatlashsa, iqtisodiyotdagi pul oqimi kamayadi, talab pasayadi va natijada narxlar sekinlashadi.
- **Banklar uchun rezerv talablarini oshirish.** Bu banklarning ko'proq pulni Markaziy bankda saqlashini talab qiladi, natijada iqtisodiyotga kiradigan pul miqdori kamayadi.
- **Pul emissiyasini cheklash.** Bozorga ortiqcha pul chiqarishni to'xtatish narxlar barqarorlashishga yordam beradi.

Bu usul inflyatsiyani sekinlashtiradi, ammo haddan tashqari qattiq monetar siyosat iqtisodiy o'sishni sustlashtirishi mumkin.

2. Fiskal siyosat

Fiskal siyosatni davlat hukumat tomonidan soliqlar va byudjet xarajatlari orqali amalga oshiradi.

U quyidagi choralarni o‘z ichiga oladi:

- **Soliqlarni oshirish yoki tartibga solish.** Soliq oshirilganda aholining qo‘lida kamroq pul qoladi, iste‘mol kamayadi va narxlar barqarorlashadi.
- **Davlat xarajatlarini kamaytirish.** Agar davlat infratuzilma, subsidiyalar yoki ijtimoiy dasturlarga kamroq mablag‘ ajratse, iqtisodiyotdagi pul miqdori kamayadi.
- **Byudjet balansini ta‘minlash.** Defitsitli byudjet inflyatsiyani kuchaytiradi, shu sababli davlat kamroq qarz olishi kerak.

Fiskal siyosat sekin ta‘sir qilsa ham, u uzoq muddatli barqarorlikka yordam beradi.

3. Ma‘muriy va tashqi iqtisodiy choralar

Ba‘zan inflyatsiyani faqat pul-kredit yoki soliq siyosati orqali boshqarish mumkin bo‘lmaydi. Bunday holatlarda qo‘shimcha mexanizmlar qo‘llaniladi:

- **Narxlarni vaqtincha nazorat qilish.** Ayrim asosiy mahsulotlar (non, benzin, dori-darmon) narxini davlat cheklashi mumkin.
- **Importni kengaytirish.** Agar ichki bozorda mahsulot yetishmasa, chetdan olib kirish orqali narxlarni tushirish mumkin.
- **Mahsulot subsidiyalari.** Davlat ishlab chiqaruvchilarga yordam berib, mahsulot tannarxini pasaytiradi.

Biroq ma‘muriy tartibga solish faqat qisqa muddatga foydali, uzoq muddatda esa bozordagi tabiiy iqtisodiy muvozanatni buzishi mumkin.

4. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish

Inflyatsiyani butunlay bartaraf etishning eng samarali yo‘li — iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishdir.

Buning uchun:

- ishlab chiqarish modernizatsiyasi,
- yangi texnologiyalar joriy qilish,
- raqobatni kuchaytirish,
- eksportni ko‘paytirish

kabi choralar amalga oshiriladi.

Bu inflyatsiyani nafaqat qisqa muddatli, balki uzoq muddatli barqarorlik bilan boshqarishga yordam beradi.

XULOSA

Inflyatsiya – bu zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismi bo‘lib, u narxlarning umumiy oshishi va pulning qadrsizlanishi bilan izohlanadi. Uning sabablarini tahlil qilganda ko‘rinadiki, inflyatsiya faqat bitta omil natijasi emas, balki iqtisodiyotdagi murakkab jarayonlar o‘zaro ta‘sirining mahsulidir. Talabning ortishi, ishlab chiqarish xarajatlarining ko‘tarilishi, pul massasining oshishi, tashqi iqtisodiy bosimlar – bularning barchasi inflyatsiyani yuzaga keltiradigan omillardir.

Inflyatsiyaning oqibatlari ham turlicha bo'ladi. Mo'tadil inflyatsiya iqtisodiyotga foyda keltirishi, tadbirkorlik faolligini oshirishi mumkin. Ammo inflyatsiya darajasining nazoratdan chiqishi iqtisodiy beqarorlikka, aholi turmush darajasining pasayishiga, jamg'armalarning qadrsizlanishiga va investitsiya muhitining sustlashishiga olib keladi. Ayniqsa giperinflyatsiya holatlarida iqtisodiy tizim izdan chiqib, pulga bo'lgan ishonch butunlay yo'qolishi mumkin.

Shu sababli inflyatsiyani tartibga solish davlatning eng muhim vazifalaridan biridir. Monetar siyosat, fiskal choralar, narx nazorati, import imkoniyatlarini kengaytirish va iqtisodiyotni modernizatsiya qilish kabi mexanizmlar orqali inflyatsiyani boshqarish mumkin. Uzluksiz ravishda iqtisodiy tahlillar olib borish, bozor munosabatlarini sog'lom usulda rivojlantirish ham narxlar barqarorligini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, inflyatsiya iqtisodiy jarayonlarning tabiiy qismi bo'lsa-da, uning darajasini nazorat ostida ushlab turish zarur. Barqaror iqtisodiyot, kuchli ishlab chiqarish sohasi, raqobatbardosh bozor, moliya tizimining ishonchligi va davlatning oqilona siyosati inflyatsiyaning salbiy oqibatlarini kamaytiradi va aholining farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Samuelson, P., Nordhaus, W. *Economics*. – New York: McGraw-Hill, 2010.
2. Mankiw, N. G. *Principles of Economics*. – Cengage Learning, 2018.
3. Blanchard, O. *Macroeconomics*. – Pearson, 2017.
4. Mishkin, F. S. *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*. – Pearson, 2019.
5. Dornbusch, R., Fischer, S., Startz, R. *Macroeconomics*. – McGraw-Hill, 2014.
6. Krugman, P., Wells, R. *Macroeconomics*. – Worth Publishers, 2018.
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Pul-kredit siyosati sharhlari va inflyatsiya prognozlari*. – www.cbu.uz
8. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. *Rasmiy statistik ma'lumotlar*. – stat.uz
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari.
10. Qodirov A., Abduqodirov A. *Makroiqtisodiyot*. – Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti, 2021.
11. Xoliqulov X. *Pul-kredit siyosati asoslari*. – Toshkent, 2020.
12. International Monetary Fund (IMF). *World Economic Outlook Reports*. – www.imf.org